

Ijtimoiy muhitning shaxsga ta'sirida ijtimoiy nazorat shakllarining o'rni. Ijtimoiy me'yorlar.

Yuldashova Umida Abdumalikovna

Profi universiteti Navoiy filiali

Pedagogika va psixologiya fakulteti talabasi,

Tulayeva Feruza Boxodirovna

Profi universiteti Navoiy filiali

Pedagogika va psixologiya fakulteti talabasi,

ANNOTATSIYA: Shaxsni shakllantirish muammolarini ko'rib chiqishda shuni ta'kidlash kerakki, inson shaxs sifatida jamiyatdan (jamiyatdan), ijtimoiy muhitdan tashqarida yashay olmaydi. Insonning ijtimoiy muhit bilan o'zaro munosabati jarayonida shaxsiyatning shakllanishiga ta'sir qiluvchi bir qator ijtimoiy-psixologik hodisalar yuzaga keladi. Shunday qilib, shaxsning shaxs sifatida shakllanishi ma'lum tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda sodir bo'ladi.

Kirish: Har qanday shaxs ma'lum bir jamiyat a'zosi sifatida yashar ekan, faoliyat ko'rsatar ekan, u albatta ana shu jamiyat tomonidan o'rnatilgan ijtimoiy nazoratga amal qilishga harakat qiladi.

Ijtimoiy nazorat — bu shaxsning xulqiga, qadriyatlariga, tasavvurlariga va ustanovkalariga nisbatan jamiyatdagi guruhlarining yoki jamoatchilikning ta'siridir. *Ijtimoiy nazoratning shakllari* — bu shaxsning jamiyatdagi hayoti va turli xil guruhlardagi faoliyatini boshqarish usullaridir.

Ijtimoiy me'yor — bu ma'lum bir vaziyatda kishilar qanday napirishi, qanday harakat qilishini ifodalab beruvchi oamuo yoki qoliplardir. Ijtimoiy me'yorni olimlar tomonidan berilgan ta'riflarning umumlashmasi sifatida quyidagi ta'rifni qabul qilish mumki: Ijtimoiy me'yor — shaxs hayotida shunday kategoriyaki, u jamiyatning o'z a'zolari xulq-atvoriga nisbatan ishlab chiqqan va ko'pchilik tomonidan e'tibor etilgan harakatlar talablaridir.

Ijtimoiy me'yorlar — haqiqatdan ham tartib va qadriyatlarning himoyachisidir. Hattoki eng oddiy o'zini tutish (axloqiy) me'yorlari ham o'zida guruh va jamiyat tomonidan qadrlanuvchi jihatlarni aks ettiradi.

Qadrlash va me'yor orasidagi farq quyidagicha:

— Me'yor — o'zini tutish qoidalari hisoblansa,

— Qadrlash — yaxshilik, yomonlik, to'g'rilik, noto'g'rilik, majburlik va majbur emaslik kabi tushunchalar haqidagi abstrakt tushunchadir.

Atrofimizni qurshab turuvchi borliq (tashqi olam)dagi mavjud bolmish barcha narsa va hodisalar o'z rivojlanish va kelib chiqish tarixiga ega. Xuddi shuningdek me'yorlar

ham.

Ijtimoiy me'yorlarning turli ko'rinishlari bir vaqtning o'zida yuzaga kelmagan, balki zaruriyat tug'ilganligiga qarab birin-ke-tin vujudga kela boshlagan. Jamiyat rivojlangan sari ular murak-kablashib borgan. Olimlarning ta'kidlashicha, ijtimoiy me'yorning dastlabki turlari ibtidoiy jamiyatda marosimlar (ritual) bo'lgan. Marosim — oldindan bajarilishining qat'iy shakli belgilangan asosiy va muhim boigan o'zini tutish qoidalari. Marosimning o'zi unchalik muhim emas — eng asosiysi uning shaklidir. Ibtidoiy odamlarning hayotidagi ko'p hodisalar rituallar (marosimlar) yordamida o'tkazilgan. Bizga ma'lumki, qabiladoshlarni ovga yuborish, sardorlik lavozimini egallash, sardorlarga sovg'a taqdim etish marosimlari boigan. Marosimlardan so'ng udum-lar ajrala boshladi. Udumlar o'zida ramziy ma'nodagi harakat-larni o'tkazishdagi ba'zi qoidalarni aks ettiradi. Marosimlardan farqli o'laroq udumlarda shunday xususiyat borki, ular axloqiy (ideal) maqsadli va odam psixikasiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Insoniyatning yangi va yuqoriroq rivojlanish bosqichlarining ko'rsatkichlari bo'lmish odatlar keyingi davrlarda rivojlangan ijti-moiy me'yordir.

Ibtidoiy davrda rivojlangan yana bir ijtimoiy me'yor turi bu diniy me'yordir. Ibtidoiy odamlar tabiat kuchi oldida o'zining zaifligini sezar va uni xudoning kuchi deya qabul qilishardi. Dastlab, diniy sig'inish obyektini aniq bir buyum — «fetish» bo'lgan. Keyinchalik odamlar biror-bir hayvon yoki o'simlikka — «totem»ga sig'inishgan, chunki uni o'zining himoyachisi va ajdodlari deb hisoblashgan.

Ilk ibtidoiy jamiyatda odat va diniy me'yorlar bilan parallel ravishda axloq me'yorlari ham shakllangan bo'lib, ularni ijtimoiy me'yorlar deb atash mumkin. Ularning vujudga kelgan vaqtini aniqlab bo'lmaydi. Faqat shuni aytish mumkinki, axloq insoniyat jamoatchiligi bilan birga yaraladi va ijtimoiy nazorat-ning eng muhim shakllaridan biri hisoblanadi. Davlatlarning paydo bo'lishi bilan birga dastlabki huquqiy me'yorlar yuzaga kelgan.

Shaxs tomonidan qo'llaniluvchi barcha me'yorlar 2 guruhga bo'linadi:

1. Ijtimoiy texnik (noijtimoiy) me'yorlar.
2. Ijtimoiy me'yorlar.

Ular orasidagi farq nazorat predmetiga ko'ra aniqlanadi. Ay-taylik, ijtimoiy me'yorlar insonlar va ular o'rtasidagi munosabat-ni nazorat qilsa, texnik me'yorlar inson va tashqi dunyo, tabiat, texnika vositalari o'rtasidagi munosabatni nazorat qiladi. Bular: «inson — mashina», «inson — mehnat quroli», «inson — ishlab chiqarish» kabi munosabatlar.

1. NOIJTIMOIIY ME'YORLARni bajarish odamga o'z faoli-yatida texnika yutuqlaridan, tabiiy va sun'iy obyektlardan foydala-nishga imkon yaratadi va shu bilan birga buni nazorat qiladi. Ularga texnika, qishloq xojaligi, iqlim bilan bog'liq,

fiziologik, biologik, fizik, ximik, sanitar-gigiyenik kabi me'yorlar taalluqli. Texnik va boshqa noijtimoiy me'yorlarga rioya etmaslik tabiat kuchi yoki moddiy obyektlar tomonidan odamlarning aniq qilmishlari uchun negativ, ya'ni yomon oqibatlariga olib keladi. Masaian, agrotexnik qoidalarini buzish hosildorlikning tushib ketishiga sabab bo'ladi. Agar texnikaviy me'yorlar bajarilmasa, Chernobl atom elektr stan- siyasidagi kabi falokat sodir bo'lishi mumkin.

2. IJTIMOIIY ME'YORLAR insonlar o'rtasidagi munosa- batlarni boshqaruvchi harakatlar qoidasidir. Bu o'z navbatida shunday tUSDagi barcha vaziyatlarda keng qo'llaniladigan va ta'riflangan vaziyatga tushib qolganlarning hammasi bo'ysunishi shart bo'lgan, bir odamning boshqa odamga nisbatan o'zini tu- tish qoidalarining masshtab, namuna va standartidir.

Me'yorlarning turlari.

Ijtimoiy me'yorlarni 3 asosga ko'ra tasniflash mumkin:

- 1) jamoatchilik munosabatlarini nazorat qilish sohasi bo' - yicha;
- 2) kelib chiqish usuliga ko'ra;
- 3) mustahkam.lanish usuliga ko'ra.

Jamoatchilik munosabatlarini nazorat qilish sohasi bo'yicha ijtimoiy me'yorlar quyidagi turlarga bo'linadi: udum, marosim, odat, urf-odat, huquqiy, axloqiy me'yorlar, korporativ me'yorlar, siyosiy me'yorlar, diniy tashkilot me'yorlari, talabalar yotoqxonasi me'yorlari, estetik me'yorlar, etiket me'yorlari kabilar.

Xulosa: Inson shaxsi tuzilishida biologik (tabiiy) va ijtimoiy omillarning o'zaro nisbati masalasi hozirgi zamon psixologiyasidagi eng murakkab va munozarali masalalardan biridir. Ijtimoiy me'yorlarning turli ko'rinishlari bir vaqtning o'zida yuzaga kelmagan, balki zaruriyat tug'ilganligiga qarab birin-ketin vujudga kela boshlagan. Jamiyat rivojlangan sari ular murakkablashib borgan. Olimlarning ta'kidlashicha, ijtimoiy me'yorning dastlabki turlari ibtidoiy jamiyatda marosimlar (ritual) bo'lgan. Marosim — oldindan bajarilishining qat'iy shakli belgilangan asosiy va muhim boigan o'zini tutish qoidalari.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. V. Karimova. Ijtimoiy psixologiya va amaliyot. — T.: 2009.
2. V. Karimova, O. Xayitov. Shaxsning ijtimoiylashuv masalasi. - T.: 2007.
3. Мельникова Н.А. Шпаргалка по социальной психологии: ответы на экзаменационные билеты. — М.: Аллель. 2000.
4. Фромов С.С. Основа социологии. — М.: Юрист, 1997.
5. Чалдини Р., Кенрик Д. Социальная психология. — М.: 2002.